

OSMANLI KAMUSAL ALANINDA RUMLAR'IN SOSYO- EKONOMİK KONUMU

Seda MENGÜ*

Abstract

In this study, the question concerning why the Byzantine Greeks (Rum) achieved a considerable performance in economic activities while the Ottomans failed in this field, has been considered. After the Ottoman Empire assumed control of Constantinopolis, the heart of the Byzantine Empire, a need to take some administrative precautions arose. In that era, the subjects of different creeds were dispersed over vast territory of the Ottoman Empire. The points that Fatih (Mehmet II, the Conqueror) based on during his reign were administrative obligations and social ethics of Islam. In that social and economic structure most of the Byzantine Greeks in Asia Minor managed to get involved in economic activities and formed the middle class of the society they were living in. This study is mainly

* Araş.Gör.Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

about their social and economic positions and activities as the subjects of the Ottoman Empire.

Key words: Social Ethics of Islam, Administrative Obligations, Social and economic structure of Byzantine Greeks in Ottoman Empire

.....

Osmanlı İmparatorluğunun teb'ası olan Rumların kapitalist düzene geçmeyi başarmalarına rağmen, Müslüman Osmanlıların neden bu konuda benzer bir başarı gösteremediklerini ele almadan önce, Osmanlı İmparatorluğundaki toplum yapısına kısaca değinmek yararlı olacaktır. Bu yapı, Osmanlıların kendilerinden önceki Türk-İslam devletlerinin yönetim kuram ve deneyimlerini yansıtmaktadır. Osmanlı toplumu iki büyük bölümden oluşmaktaydı. Bunlardan ilki, yöneticiler ya da vergi ödemeyen askeri sınıfı. Burada "askeri" sınıf, doğrudan devlete çalışanlar ya da "devlet-sınıfı" olarak ele alınmalıdır. Osmanlı toplumunun ikinci bölümü, halk katmanlarından oluşan *re'aya*, yani vergi ödeyen sınıfı. Osmanlı devlet anlayışı, "re'aya"yı sosyal yapı içindeki ekonomik ya da mesleki işlevine göre, tüccar esnaf ve sanatkarlar, çiftçiler ve konar-göçerler olarak kümelendirmiştir.

Bu yatay katmanlaşmanın yanı sıra Osmanlı toplumunda bir de dikey örgütlenme vardı. Dikey örgütlenmenin temel birimleri, dini-mezhebi cemaatlerdi. Belli başlı gayrimüslim cemaatler; Rum-Ortodoks, Ermeni, Musevi ve Kıpti-Hıristiyanlardı (Akarlı, 1986: 19-20).

Gayri Müslimler *cizye* adı verilen bir ek vergiye tabidiler. 19. Yüzyıla kadar askerlik görevinden de muaf tutuluyorlardı. Osmanlı tebaası olarak bulunmalarının temel amacı ticaret hayatını sürdürmektir. Müslüman Osmanlılar için, askerlik ve tarımın iç içe olduğu görülmektedir. Tımar sistemi bu konuda verilebilecek en belirgin örnektir. Gayri Müslimler tımar sistemine tabi değildi ve küçük el sanatları gayri Müslimler tarafından yapılmaktaydı.

Osmanlı'da yaşayan Müslümanların görevi; İslamiyet'i yaymak ve şerri hukuku işletmektir. Gayri Müslimlerin görevi ise, ticaret hayatını sürdürmek ve askerlikten muaf tutulmak için vergi ödemektir. Dolayısıyla, bu kişiler ticarete yönelmişler ve daha sonra bu yöneliş, babadan oğula devredilen bir gelenek halini almıştır.

Osmanlı idaresi, 19. yüzyılda, Rumları imparatorluğun ayrılmaz bir parçası ve yasal kurumları olarak kabul etmiş ve kendilerine birtakım hakların tanınmasının yanı sıra, bazı sorumluluklar da verilmiştir.

Bizans'ın kalbi durumundaki Konstantinopolis, Osmanlılar tarafından ele geçirildikten sonra, bazı idari tedbirler alma gereği ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, farklı inançlara sahip halklar, devletin oldukça geniş topraklarına dağılmış halde bulunmaktaydı. Yeni uyruklar ile olan ilişkilerin düzenlenmesinde Fatih'in dayandığı noktalar; yönetsel zorunluluklar ve İslam'ın sosyal ahlakı olmuştur.

Osmanlı siyasi hayatında uyruk halklar birey olarak tanınmadıklarından, çıkarlarının da devletinkine paralel olması söz konusu

olamazdı. Bu durumda, imparatorluk yönetimi uyrukları ile girdiği iş ilişkilerinde, aracı durumundaki bazı tüzel kurumlara dayanma yoluna gitmiştir. Bu çerçevede, özellikle Rum Ortodoks kilisesi, cemaat kavramına dayanan dinsel bir kurum olarak, yönetime hizmette bulunmuş ve buna paralel olarak Osmanlı yönetimi de kilise vasıtasıyla resmi otoritesini kullanabilmiştir (Augustinos, 1997: 49-51).

Cemaat zaman içinde üyelerinin başlıca dayanağı olduğu gibi, onların coğrafi anlamda hareketliliğine de olanak tanımıştır. Ekonomik nedenlerle başka bir yere taşınma zorunluluğu baş gösterdiğinde, kişiler çoğu zaman cemaatleri de birlikte götürmüşlerdir.

Gerasimos Augutinos, Hristopoulou'nun elyazması eserinden yaptığı bir alıntıda şöyle demektedir :

“Cemaatlar toplumsal bağlılığın ve kültürel değişmezliğin araçları olmaktan daha fazla bir işlev taşıyor, imparatorluğu değiştiren ekonomik olaylar karşısında kendi tutumlarını belirleyebiliyorlardı. Osmanlı diyarıyla Avrupa arasındaki ekonomik bağlar çoğaldıkça, cemaatler kendilerini ani bir değişim sürecinde bulmuşlardır. Diğer bölgelerden gelen Rumlar ve aileleri, Mersin, Adana, Samsun gibi kıyı şehirlerinde çok daha büyük cemaatlerin kurulmasına yardımcı olmuştur. Uygun ticari iklimin, bu tür merkezlerin büyümesini teşvik ettiği dönemlerde ise, Kayseri gibi iç kısımlardaki ya da adalardaki cemaatlere bağlı Rumlar, bunun cazibesine kapılmaktaydı” (Augustinos, 1997: 64).

1850'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa karşısında giderek zayıflayan konumu, çeşitli alanlarda bir dizi önlemin alınmasını zorunlu kılmıştır. Tanzimat çerçevesinde ele alınabilecek bu değişim ve güçlendirme çabaları; yönetim, eğitim, askeri ve ekonomi ile ilgili alanlarda devlet ve toplum açısından bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan bu değişikliklere paralel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi yapısı, Avrupa'nın etkisi altında değişim göstermeye başlamıştır. Bu sivil ve ekonomik değişimler, Küçük Asya Rumları'nın toplumsal ve kültürel tepkilerini anlayabilme konusunda bir temel teşkil etmektedir (Augustinos, 1997: 86-87).

Bireyselleşmenin engellenmesi ve kolektif zihniyetin gelişmesi toplumsal alanda olduğu kadar, iktisadi alanda da batılılaşma adına olumsuzluklar yaratmıştır. Ayrılığı önlemek için, farklılık taşımayan, kaynaşmış bir İslam toplumu yaratmak için bireyselliğin yerini kolektif başarı almıştır (Yelken, 1993: 42). Bu nedenle, batı toplumlarında görüldüğü gibi kilise şeklinde kurumsallaşmış olan din kurumunun karşısına (bireyselleşmenin ortaya çıkardığı hür girişim aracılığı ile oluşan) din dışı ideolojiye sahip burjuva sınıfını ve kapitalizmi çıkaramamıştır. Özerk mülkiyeti ve hür girişimi yasaklayarak burjuva sınıfının ve kapitalizmin oluşmasını engelleyen Osmanlı Devleti, laikleşmeyi ancak kapitalizmin ardından gerçekleştirebilen Batının elde ettiği şansa sahip olamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. ve 18. Yüzyıllarda uğradığı askeri kayıplara rağmen, ekonomik canlılığını ve birliğini korumuştur. Bu başarı, büyük ölçüde, imparatorluğun Karadeniz'deki konumuna dayanmaktaydı. Avrupalı devletler Akdeniz ticaretine egemendi. Osmanlılar da Akdeniz ticaretini kontrol ediyorlardı. 18.yüzyılda, özellikle 1718'deki Pasarofça antlaşmasının Balkanlar'daki ticareti serbestleştirmesinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya karşısındaki toprak kayıpları, ticaretin artışına yol açmıştır.

1774'de imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile, Karadeniz ticaret ve deniz taşımacılığında Osmanlı tekeline son verilmiştir. Rusya'ya verilen ticari ayrıcalıklar kısa bir süre sonra, diğer Avrupa devletleri için de geçerli olmuştur. Karadeniz ticareti üzerindeki tekeli yitirmesi, Osmanlı ekonomisi üzerinde çok olumsuz bir etki yapmıştır. Yeni ticaret ve deniz taşımacılığı düzeni geliştikçe, Osmanlı tüccarlarının geliri büyük oranda azalma göstermiştir. Bundan sonraki birkaç on yıl içinde, Müslümanlar ticaretteki egemen konumlarını, Rus kıyı kentlerinde yerleşmiş Osmanlı Rum tüccarlara terk etmek zorunda kalmışlardır. Rus Çarı ile Eflak ve Boğdan'ın Fener'li beylerinin himayeci tutumları ile Rumlar büyük avantajlar kazanmışlardır (Turgay, 1994: 45-47).

Kuruşundan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu, başkent çevresinde örgütlenmiş bir ekonomik sisteme sahip olmuştur. 16. yüzyılın sonunda, oldukça geniş bir alana yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik alanı, esas olarak iki amaca hizmet etmektedir : nüfuz alanı

içinde yaşayan halkların Osmanlı savaş mekanizması için kaynak sağlamak ve Bizanslıların ve Osmanlıların *şehir* dedikleri imparatorluk merkezinin parasal ve maddi gereksinmelerini karşılamak...Böylece kurulan kasabalar, devletin öncelik taşıyan “yönetim” ve “garnizon” işlevlerine hizmet edecek merkezlere dönüşmüştür (Augustinos, 1997: 120-121).

Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinin başlamasından sonra geçirdikleri sarsıntıya rağmen ayakta kalmayı başarabilen Anadolu şehirleri geleneksel özelliklerini korumayı başarmışlar, hatta bazı durumlarda bunlara yenileri eklemişlerdir. Bu tür şehirler, Bizans döneminden gelen yaşam tarzlarını önemli ölçüde koruyabilmişlerdir (Augustinos, 1997: 121).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Anadolu'nun önemli şehir merkezleri gözle görülür bir büyümeye sahne olmuştur. Bu büyümedeki ana etkenler:

- a) ulaşım ağındaki genişleme ve iyileşmeler
- b) merkezi hükümetin yönetsel alandaki reformları
- c) toplumsal hareketlilik için artan olanaklar şeklinde ele alınabilir (Augustinos, 1997: 123).

Kentlerdeki nüfus artışı, Ortodoks ve Hıristiyanlar arasındaki burjuva ve küçük burjuva sınıflarının gelişmesine neden olmuştur. 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar Küçük Asya kent kültürünün yapısı ve ruhu, sahip olduğu geleneksel nitelikteki özelliklerin çoğunu koruduğu

için, kasabaların gelişmesi, toplumsal gerginliklere neden olabilecek kaçıt eğilimleri ortaya çıkarmıştır.

19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile giderek artan ticareti, yeni şartları değerlendirebilen Rumlara ve gayri Müslimlere çok önemli olanaklar tanımıştır. Bu kişiler, kapitülasyonların ve Avrupalı güçlerin de etkisiyle, benzer işi yapan Müslüman tüccarlara göre çok daha fazla avantaj sağlamışlardır. Osmanlı yasa ve yönetmeliklerini iyi bilen Rum işadamları, bu koşullardan yararlanmasını bilmişlerdir (Augustinos, 1997: 129).

Osmanlı toplumunu hukuki açıdan çıkmaza sürükleyen ve batılılaşmanın gerçek anlamda oluşumunu engelleyen etkenlerden biri şeriat, diğeri de hükümdarların uygun gördükleri zaman ve şartlarda kanun çıkarmaları olmuştur. Rasyonel hukuk sisteminin gelişmesini ve hukuk devletinin oluşumunu engelleyen şeriat ve hükümdarların keyfi olarak kanun yapma yetkileri, batılılaşma süreci içinde, din kaynaklı en büyük iki engeldir.

Bu nedenle, İslamiyet, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman toplumun siyasal, ekonomik ve toplumsal etkinliklerde tavrı alma şeklini olumsuz yönde etkilemiştir. İslami unsurların şekillendirdiği toplum, siyasal mekanizmayı kendi istek ve görüşleri doğrultusunda yapılandıramamış, hür girişimden yoksun bireyler, aktif ve özgür teşebbüsleri gerçekleştirmekten alıkonmuştur.

Dinsel kuralların şekillendirdiği Osmanlı toplum yapısı; gelenekçi, itaatkar, dayanışmacı ve kolektivist bir görünüm sergilemektedir. Gelenekçilik, mevcut ahlaki ve dinsel düzene bağlılığı, itaatkarlık; özellikle gücünü dinsel kurallardan alanlara karşı boyun eğmeyi, dayanışmacılık ve kolektivizm ise; ortak düşünmeyi ve birlikte hareket etmeyi gerektirdiğinden, kişisel yaratıcılığı engelleyerek batılılaşma sürecinde toplumu işlevsel olmaktan uzaklaştırmış, dine her şeyi tayin eden bir nitelik kazandırmıştır (Kona, 1997: 93).

19. yüzyılda bankacılık ve bankerlik kurumu yabancıların elindeydi. Prof. Dr. Feridun Ergin'in Ekonomi Tarihi dersinde belirttiği gibi, 19. Yüzyılda bankaların kredi verirken aradıkları kriter, talepte bulunan kişinin gece yaşantısında ve pazar günleri kiliseye giderken giydiği kıyafetler ile Pera'da gittiği lokantanın 1. sınıf olmasıydı. Çünkü o dönemde, ticari işletmelerin bilançolarına erişim günümüzdeki gibi mümkün değildi. Müslümanların oturduğu mahalleler ise, havanın kararmasıyla birlikte karanlığa gömüldüğünden, Müslüman tüccarlar imaj yaratabilecekleri renkli dünyadan uzak kalmışlardır. Yabancı bankalardan kredi alamama yönündeki sıkıntı İktisat Kongresinde gündeme gelmiş ve böylelikle Atatürk tarafından İş Bankası Kurulmuştur.

Fransız savaşlarının neden olduğu zorlu dönem boyunca, Avrupalı tüccarların, onlara aracılık eden kişilerin ve diplomatik temsilcilerinin Küçük Asya'nın iç bölgelerinden çekilmesiyle ortaya çıkan ticaret boşluğunu, başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere, yerli halk

doldurmuştur. Yabancı şirketlerin temsilciliğini yaparak ya da Avrupa'da kendi ticari firmalarını kuran bu işadamları, yün ve diğer doğal ürünleri kapsayan karlı bir ticaret alanında söz sahibi olmuşlardır. Bu kişilerin uzun dönemde gösterdikleri başarı, onları yerel konularda da etkin olabilecek bireylere dönüştürmüştür. Rumların ve Ermenilerin özellikle ithal mallar ticaretindeki üstünlüklerinin en önemli nedeni yapılan işin doğasından kaynaklanmaktaydı. Zira, 19. yüzyılın ortalarında, Anadolu'nun iç bölgelerindeki, ekonomik ortam oldukça sınırlıydı ve güçlüklerle doluydu. Böyle bir ortamda yabancı tüccarlar ve yerli aracılar, karşılıklı çıkara dayalı bir sözleşme çerçevesinde birbirlerini tamamlamaktaydı. Yabancı firma, mali yardımda bulunma ve satılacak malların temini görevini yerine getirirken, aracılık yapan firmalar ise, yerel koşullara yönelik bilgilerini kullanarak, gerek satış hacmi ile, gerekse alıcılarla yaptıkları sözleşmelerle kazanç sağlamaya çalışıyorlardı (Augustinos, 1997: 156-158).

Rumların ticari başarıları konusunda, bir olumlu diğeri ise olumsuz olmak üzere iki ana neden ileri sürülmektedir. Olumsuz sebep söz konusu olduğunda, öncelikle Rumların diğeri gayri Müslimler gibi siyasi güçten yoksun bırakıldıkları görülmektedir. Bazı haklar tanınan ancak pek çok alanda sınırlanan Rumlar, geriye kalan tek toplumsal alan olan ve kendilerine belli oranda özgürlük sunan ticaret dünyasında gelişim gösterme yoluna gitmişlerdir. Gerasimos Augustinos, Vryonis'in görüşlerine dayanarak, etnik gelişme ve çatışmayla ilgili günümüz

düşüncesine uygun olan, dışsal ve olumsuz etkenleri vurgulayan bu yaklaşımın göz ardı ettiği bir gerçek olduğunu söylemektedir. Buna göre, Yakındoğu'ya uzun süre önce yerleşmiş Rumlar ile diğer halklar, Osmanlılar Küçük Asya'ya gelmeden çok önce ticaretle uğraşmış, bu yolla kalkınmaya çalışmışlardır (Augustinos, 1997: 172).

Olumlu ve akılcı niteliğe sahip olan diğer etkene göre ise; Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari hayatının Balkanlar'ın, Karadeniz'in ve Ege'nin ötesine uzandığı 18. yüzyıl içinde gayri Müslimler ticari fırsatlardan yararlanmayı bilmişler ve giderek iktisadi ve sosyal pozisyonlarını yükseltmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni ortaya çıkan ve ekonomik başarılarına paralel bir siyasi role sahip olmaya çalışan Rum burjuvazisine maddi ve entelektüel destek Batıdan gelmektedir. Bununla beraber, gerçekte laik ve açık görüşlü bir özelliği bulunan siyasi role sahip olma isteği, dinsel olarak tanımlanmış ve siyasi açıdan kapalı bir toplumda yaşam alanı bulabilmesi neredeyse olanaksızdır. Dolayısıyla, yeni oluşan burjuvazi, Yunan ulus-devletinin kurulmasıyla sonuçlanacak bir ayaklanma çıkmasını sağlamıştır. Augustinos, Stoianovich'in görüşlerine dayanarak, bu yaklaşımın, Rum ticari burjuvazisinin Avrupa ile ticari bağlantılardan ekonomik olarak yararlanmayı nasıl başardığı ve nasıl bir siyasi görünüme sahip olduğu konusunda basitleştirilmiş bazı yargıların ortaya çıkmasına neden olacağını söylemektedir (Augustinos, 1997: 173).

19. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde, Küçük Asya'daki Rumlar çok farklı özelliklere sahip bir toplumsal yapı oluşturmuşlardır. 19. yüzyıl boyunca, çoğu gelişme gösteren kıyı ticaret merkezlerinde yaşayan halk, önemli bir ekonomik zenginlikten ve kültürel gelişimden yararlanma olanağı bulmuştur. Rumların pek çoğu dikkate değer bir maddi başarı ve bununla koşut olan bir toplumsal konuma ulaşmıştır. Bu ilerlemede rolü olan ana etmen, Rumların ticaret alanında gösterdikleri başarıdır. Rumlar kendilerine uygun olanaklar sunan iktisadi gelişmelerden istifade etmesini bilmişlerdir. Dünya ekonomisinin ve ona koşut olarak Osmanlı pazarının büyümesi, öte yandan Babıali'ye sivil ve ticari reformlar yapması yönünde baskı uygulayan Avrupa, Rumlar ve diğer gayri Müslimler için oldukça avantajlı bir sosyo-ekonomik ortamın oluşumunu sağlamıştır. Böyle bir ortamda Rumlar; tüccar, banker, işadamı, işyeri sahibi ve zanaatkar olan girişimciler şeklinde kendilerini göstermişlerdir. Bununla beraber, Avrupa'dakine benzer bir burjuvazi yaratmamışlardır. Çünkü gelişimlerinde yaralandıkları araçlar; kendi geleneksel toplumsal kurumları ve Yakındoğu'ya özgü iktisadi şartlardır.

Rumların Yakındoğu iç piyasasının belirli sektörlerinde gelişme gösterirken yaralandıkları şartlar şu şekilde özetlenebilir :

- a) Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında ticaretin gelişmesi
- b) Geleneksel el sanatlarının gerilemesi
- c) Loncalar ve panayırlar gibi geleneksel kurumların zayıflaması

Ekonomik alanda kalkınabilmek için Rum işadamları, devlet kontrolünün dışında kalmaya ve genellikle yabancıların egemen olduğu ticari sektörden yararlanma yoluna gitmişlerdir. İç piyasa kazanç temin etme gayretlerinin, resmi düzenlemelerle sürekli engellenmesi nedeniyle, gayri Müslim girişimciler devlet denetiminden kendilerini kurtarmanın yollarını bulmaya çalışmışlardır. 19. yüzyılda Osmanlı ekonomik yaşamı, giderek artan çelişkiler ve riskler tarafından şekillendirilmiştir. Rum girişimciler, bu olumsuz koşulları kısa sürede büyük kazanç getiren iş alanlarında yer alarak gidermeye ve uzun vadeli yatırımlardan kaçınarak tüzerlerine aldıkları riskleri en aza indirmeye çalışmışlardır.

Küçük Asya'da Rumlar, kendi sosyal, iktisadi ve kültürel hedeflerine yönelik olarak okullar kurmuşlar ve eğitimin yaygınlaşmasına destek olmuşlardır. Eğitim yardımıyla, ticaretin ve mesleklerin ilerlemesinin sağlanacağı, cemaat özelliği gösteren toplumsal yapı içinde yer alan ekonomik ve toplumsal bölünmelerin ortadan kaldırılacağı, bilinçli etnik kimliğin ve ortak bir gelecek duygusunun gelişmesi beklenmişse de, imparatorluğun doğasında mevcut olan politik gerçeklikler, bunlar için sınırlayıcı bir rol oynamıştır. Diğer taraftan, Rumların eğitim ile elde ettikleri toplumsal ve ekonomik gelişim, onların İmparatorluk içindeki diğer milletlerden daha keskin çizgilerle ayrılmasına neden olmuş ve cemaatler arası sürtüşmeye müsait bir ortamın oluşumuna zemin hazırlamıştır (Augustinos, 1997: 342-345).

Rumlara cemaatleri tarafından; kültürel özelliklerini koruma, toplumsal birliklerini sürdürme ve ekonomik güçlerini geliştirme imkanları tanınmıştır. Bununla beraber, ulus ideolojisinin benimsenmesi, geleneksel devlet yapısı içinde varolan bağıllık hükümlerini yıkararak, devletle uzlaşmayı çok daha güç hale getirmiştir (Augustinos, 1997: 348).

Sonuç olarak, pek çok Küçük Asya'mı Rum, değişen ekonomik yapıdan en iyi şekilde yararlanmış ve yaşadığı ülkenin pek çok etnik grubu barındıran toplumsal yapısı içinde, orta tabakanın bir parçası olmuştur. Avrupa ekonomisinin Osmanlı İmparatorluğundaki etkilerine paralel olarak, tüccar ve işyeri sahibi durumundaki Rumlar giderek artan oranda bireyselleşmişler, diğer taraftan, yeni şartlara uyum sağlama ve toplumsal refah düzeylerini yükseltme konusunda kendi cemaatlerine bağlı kalmışlardır. Bu yaklaşım, milliyetçi politikaların ekonomik yaşamı önemli ölçüde sarsıntıya uğrattığı 19. yüzyılın ikinci yarısında Rumların asıl gücünü oluşturmuştur (Augustinos, 1997: 176).

Osmanlı Devleti, batı toplumlarındaki reform hareketlerini başlatan ve kapitalist zihniyeti oluşturan siyasal ve sosyal haklara sahip olabilseydi, modernleşme sürecinin niteliğinin çok farklı olabileceği açıktır. Zira, batı toplumlarında yaşanan laikleşme süreci, ekonomik çıkarların zorlaması ile başlatıldığı için, çok daha hızlı bir gelişim göstermiştir. Ekonomik kökenli olan her faktörün, siyasal ve sosyal değişimi daha çok gerektirdiği dikkate alındığında, burjuva sınıfının oluşmaması ve kapitalizmin gelişmemesi, Osmanlı toplumunda

laikleşmenin gerçekleşmemesinin nedeni olarak gösterilebilir (Kona, 1997: 100).

Kapitalizmin gelişememe nedenleri arasında, İslam dininin kendine özgü ticari ahlak anlayışı dikkat çekmektedir. Azla yetinip, fazlasını istemeyen Müslümanlar, burjuvazinin sahip olduğu faydacı zihniyete oldukça uzaktılar. Bir başka deyişle, İslamiyet'in kuralları, Müslümanların ekonomik faaliyetlerdeki davranış şekillerini de etkilemiştir.

Kapitalizmin gelişmemesinde, devletin kendine özgü özellikleri ve uygulamaları, İslami unsurların ekonomik faaliyetleri şekillendirici niteliğinden çok daha etkin olmuştur (Kona, 1997: 100). Her türlü yetkiyi kendilerinde toplayan hükümdarlar, hür girişimi ve özerk mülkiyeti engelleyerek, bireylerin girişimcilik ruhunu söndürmüş ve onları ticari risk alamayacak şekilde pasif duruma getirmiştir (Kona, 1997: 101).

Toplum ve devlet yönetiminde olduğu gibi, ekonomi politikasında da keyfi kararlar alan hükümdarlar, ekonomik etkinliklerini tamamen kendi inisiyatiflerine bağlı kılarak, zanaatkarlar, küçük esnaf ve loncalar üzerinde sürekli bir kontrol uygulamışlardır. Bu durumda, herhangi bir girişimde bulduklarında devletin müdahalesiyle karşılaşacaklarını düşüne bireyler, hukuksal açıdan kendilerini güvencede hissetmediklerinden, mevcut para kullanılacağı yerde sabit kalmıştır.

Devletin sınıfsız bir toplum yapısı gösteren ümmet yaratma çabası ise, ekonomik girişimciliği başlatan orta sınıfın oluşumunu için

daha baştan bir engel olmuştur. Batı toplumlarında, ekonomik, siyasal ve sosyal değerler tarafından niteliklerini değiştirmeye zorlanan din, Osmanlı Devleti'nde ekonomik, siyasal ve sosyal işleyişe şekil veren bir unsur olarak baskıcı bir işlev üstlenmiştir. Bunun yanı sıra, devlet politikasının sağladığı destekle, mevcut dinsel yapıya alternatif olabilecek herhangi bir ekonomik yapılanma söz konusu olamamıştır.

Kaynakça:

- AKARLI, Engin, “Osmanlılarda Devlet Toplum ve Hukuk Anlayışı,” **16. Y.Y'dan 18. Y.Y'a Çağdaş Kültürün Oluşumu**, İstanbul : Metis Yayınları, 1986.
- AUGUSTİNOS, Gerasimos, **Küçük Asya Rumları**, Çev. Devrim Evcı, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1997.
- KONA, Gamze, **Batı'da Aydınlanma, Doğu'da Batılılaşma**, Ankara, Yansıma Yayınları, 1997.
- TURGAY, Üner, “Trabzon,” **Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri**, Tarih Vakfı, 1994
- YELKEN, Fethi, **Teori ve Pratikte İslam**, İstanbul, Ravza Yayınları, 1993.